QARAQALPAQSTAN KITAPXANALARÍ JUMÍSÍNDA OQÍWSHÍLAR RUWXÍYLÍǴÍN QÁLIPLESTIRIWDIŃ TARIYXÍY-PEDAGOGIKALÍQ TIYKARLARÍ

Dilbarxan Sharipova – *docent*
Dilya66br09@gmail.com
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИБЛИОТЕК КАРАКАЛПАКСТАНА

Дилбархан Шарипова – *доцент*
Нукусского филиала Государственного института искусств и культуры Узбекистана

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING STUDENTS' SPIRITUALITY THROUGH THE ACTIVITIES OF LIBRARIES IN KARAKALPAKSTAN

Dilbarxan Sharipova – *Associate Professor*
Nukus Branch, Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanısh sózler: kitapxana sisteması, ruwxiy tárbiya, pedagogikalıq ortalıq, kitapqumarlıq mádeniyatı, tariyxıy rawajlanıw, Qaraqalpaqstan, málimleme, oqıwshı shaxsi.

Rezyume. Bul maqalada tariyxıy-pedagogikalıq jantasıw tiykarında Qaraqalpaqstan aymaǵında kitapxana sistemasınıń qáliplesiw hám rawajlanıw basqıshları kompleksli túrde tallanadı. Kitapxanalar tek maǵlıwmat jetkeriwshi sociallıq institutlar sıpatında ǵana emes, al oqıwshılardıń ruwxıy-adamgershilik jaqtan rawajlanıwına tikkeley tásir etetuǵın áhmietli pedagogikalıq orta retinde de qarastırıladı. Izertlewde kitapxanalardıń ruwxıylıqtı qáliplestiriwdegi funkcionallıq múmkinshilikleri, olardıń tariyxıy evolyuciyası hám zamanagóy transformaciyası ilimiy tiykarda ashıp beriledi.

Ключевые слова: библиотечная система, духовное воспитание, педагогическая среда, культура чтения, историческое развитие, Каракалпакстан, информатизация, личность учащегося.

Резюме. В данной статье на основе историко-педагогического подхода проводится комплексный анализ этапов становления и развития библиотечной системы на территории Каракалпакстана. Библиотеки рассматриваются не только как социальные институты передачи информации, но и как важная педагогическая среда, оказывающая непосредственное влияние на духовно-нравственное развитие учащихся. В исследовании научно раскрываются функциональные возможности библиотек в формировании духовности, их историческая эволюция и современная трансформация.

Keywords: library system, moral education, pedagogical environment, reading culture, historical development, Karakalpakstan, informatization, student personality.

Summary. This article provides a comprehensive historical and pedagogical analysis of the formation and development stages of the library system in the territory of Karakalpakstan. Libraries are examined not only as social institutions for information transfer but also as an important pedagogical environment that directly influences the moral and ethical development of students. The study reveals the functional potential of libraries in shaping spirituality, their historical evolution, and their modern transformation on a scientific basis.

Zamanagóy pedagogikalıq hám sociologiyalıq izertlewlerde kitapxanalar ápiwayı málimleme resursların toplawshı mákeme emes, al shaxstıń ruwxıy rawajlanıwınıń áhmiyetli institucionallıq faktorı sıpatında talqılanadı. Ásirese, oqıwshı jaslar sanasında ruwxiy qádiriyatlar sistemasın qáliplestiriwde kitapxana ortalıǵı tikkeley pedagogikalıq tásir quralı esaplanadı. Qaraqalpaqstan aymaǵında kitapxanashılıq sistemasınıń qáliplesiwi XX ásirdiń baslarındaǵı jámiyetlik-aǵartıwshılıq processler menen tıǵız baylanıslı bolıp, ol dáslep sawatlılılıqtı arttırıwǵa baǵdarlanǵan bolsa, keyin ala quramalı ruwxıy-pedagogikalıq funkciyalardı orınlay basladı. Usı evolyuciya kitapxananı "málimleme orayı"nan "ruwxıy tárbiya institutı"na aylandırdı. Qaraqalpaqstan aymaǵında kitapxanashılıq jumısınıń dáslepki formaları tikkeley dástúriy aǵartıwshılıq ortalıq, awızeki dóretiwshilik úlgileriniń jazba formaǵa ótiwi hám diniy-mádeniy oraylardıń jumısı menen tıǵız baylanıslı bolǵan. Bul dáwirde zamanagóy mánistegi arnawlı kitapxana sisteması ele tolıq qáliplespegen bolsa da, qoljazba shıǵarmalar, diniy kitaplar hám xalıq awızeki dóretiwshiligine baylanıslı materiallar saqlanatuǵın kishi

aǵartıwshılıq orayları kitapxana funkciyasın atqarǵan. Bul basqıshta jámiyette bilim hám málimlemeni jetkeriw tiykarınan awızeki dástúr arqalı ámelge asırılǵan bolıp, jazba mádeniyattıń keń tarqalmaǵanlıǵı kitapxana sistemasınıń institucionallıq qáliplesiwin tómenletken. Biraq sawatlılılıqtı arttırıwǵa bolǵan talap, sociallıq-aǵartıwshılıq reformalar hám mádeniy ózgerisler nátiyjesinde jazba mádeniyatqa bolǵan talap artıp bardı.

USÍLLAR

Usı izertlewde tariyxıy-pedagogikalıq, tariyxıy- salıstırmalı, sistemalıq, sıpatlaw, analitikalıq hám uluwmalastırıw metodlarınan paydalanıldı. Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sistemasınıń qáliplesiw basqıshları tariyxıy derekler, ilimiy ádebiyatlar hám normativlik-huqıqıy húǵjetler tiykarında tallandı. Izertlew dawamında kitapxanalardıń oqıwshılar ruwxıylıǵın qáliplestiriwdegi pedagogikalıq funkciyaları tariyxıy rawajlanıw dinamikası tiykarında sáwlelendirildi.

NÁTIYJELER HÁM DODALAW

XX ásir baslarına kelip, regionda sociallıq-ekonomikalıq hám siyasiy proceslerdiń jedellesiwi nátiyjesinde aǵartıwshılıq háreketleri kúsheydi. Áyne usi dáwirde kitapxanashılıq sistemasınıń dáslepki shólkemlestiriw formaları júzege kele basladı. 1920-jılları bolsa Qaraqalpaqstan aymaǵında ǵalabalıq kitapxanalardıń shólkemlestiriliw procesi jedellesip, bul jaǵday kitapxanashılıqtıń ǵárezsiz jámiyetlik institut sıpatında qáliplesiwine tiykar jarattı. Ǵalaba kitapxanalar shólkemlestiriliwi menen bir qatarda, kitap fondların sistemalı jıynaw, olardı klassifikaciyalaw hám xalıqqa paydalanıw ushın usınıw ámeliyatı jolǵa qoyıldı. Bul bolsa kitapxana xizmetiniń ápiwayı saqlaw funkciyasınan basqıshpa-basqısh bilimlendiriw hám pedagogikalıq funkciyalarga ótiwin támiyinledi. Pedagogikalıq kózqarastan bul dáwir kitapxanalarınıń tiykarǵı wazıypası - sawatlılıqtı asırıw arqalı shaxstıń ruwxiy sanasın qáliplestiriw edi. Kitapxanalar oqıw hám jazıw kónlikpelerin rawajlandırıw, ápiwayı bilimlerdi keń jámiyetshilikke jetkeriw hám jámiyette aǵartıwshılıq ideyaların bekkemlewge xızmet etti. Sonıń menen birge, kitapxanalar áste-aqırın sociallıq tárbiya quralı sıpatında da qáliplesip bardı. Olar arqalı xalıqta kitapqa húrmet, bilimge umtılıw hám mádeniy rawajlanıwǵa bolǵan talap kúsheye basladı. Bul bolsa keyingi basqıshlarda kitapxanashılıq sistemasınıń jáne de quramalı pedagogikalıq institutqa aylanıwı ushın tiykar bolıp xızmet etti. Keńes húkimeti dáwiri Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sistemasınıń institucionallıq jaqtan qáliplesiwi hám keńeyiwinde áhmiyetli basqısh bolıp xızmet etti. Bul dáwirde kitapxanalar mámlekettiń oraylasqan aǵartıwshılıq hám ideologiyalıq siyasatı quramında jumıs alıp barıp, jámiyettiń sociallıq-mádeniy turmısında áhmiyetli orın iyeledi. 1930-1990-jıllar aralıǵında kitapxanashılıq sisteması sistemalı túrde rawajlanıp, mektep, rayon hám qala kitapxanaları tarmaǵı keńeydi. Kitapxana fondları kórkem, ilimiy, siyasiy hám pedagogikalıq ádebiyatlar esabınan sezilerli dárejede bayıdı. Bul bolsa xalıqtıń kitapqa bolǵan qızıǵıwshılıq imkaniyatların keńeytip, kitapqumarlıq mádeniyatınıń ǵalaba en jayıwına xızmet etti. Bul basqıshta kitapxanalar tek ǵana informaciya tarqatıw emes, al kúshli pedagogikalıq hám sociallıq institut sıpatında da jumıs alıp bardı. Olardıń tiykarǵı wazıypaları, ideologiyalıq-ruwxiy tárbiya - jámiyet agzalarında belgili bir dúnyaqaras hám sociallıq qádiriyatlardı qáliplestiriw, kórkem ádebiyat arqalı ádep-ikramlılıq tárbiya - ádebiy shıǵarmalar arqalı shaxstıń ádep-ikramlılıq sıpatların rawajlandırıw, kitapqumarlıq mádeniyatın ǵalaba en jaydırıw - xalıqtıń túrli qatlamların kitap oqıwǵa tartıw hám oqıw kónlikpelerin qáliplestiriw, jaslardı sociallıq belsendilikke baǵdarlaw - oqıwshılar hám jaslar arasında sociallıq juwapkershilik, jámáátlik hám belsendilikti rawajlandırıw baǵdarlarda kórindi. Sonday-aq, bul dáwirde kitapxanalardıń jumısı tek passiv kitap beriw menen sheklenip qalmastan, al aktiv aǵartıwshılıq-tárbiyalıq processlerge aylanǵan. Kitap háptelikleri, ádebiy kesheler, dodalaw májilisleri, oqıw konferenciyaları hám kitap úgit-násiyatlaw ilajları sistemalı túrde shólkemlestirilgen. Pedagogikalıq kózqarastan kitapxana "ekinshi bilimlendiriw ortalıǵı" sıpatında qáliplesip, mektep bilimlendiriwin tolıqtıratuǵın hám keńeytetuǵın áhmiyetli institutqa aylandı. Ol oqıwshılardıń bilim dárejesin arttırıw menen birge, olardıń dúnyaqarası, sóylew mádeniyatı, logikalıq pikirlewi hám sociallıq belsendiligin rawajlandırıwǵa xızmet etti.Nátiyjede kitapxanalar jámiyette tek ǵana málimleme orayı emes, al ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiyalaw hám sociallastırıwdıń áhmiyetli pedagogikalıq institutı sıpatında bekkem orın iyeledi.

Ǵárezsizlik jıllarında Qaraqalpaqstan kitapxana sisteması sapa hám mazmun jaǵınan túpkilikli jańalanıw basqıshına kirdi. Bul dáwirde kitapxanalardıń jumısı burınǵı oraylasqan ideologiyalıq qatnastan waz keship, milliy mádeniyattı tiklew, málimleme erkinligi hám shaxstıń ruwxıy rawajlanıwına baǵdarlanǵan zamanagóy pedagogikalıq sistema sıpatında

qáliplesti. Eń áhmiyetli institucional ózgerislerden biri sıpatında málimleme-resurs orayları (MRO) nıń shólkemlestiriliwi kitapxanashılıq sistemasınıń jana basqıshın baslap berdi. MROlar dástúriy kitapxana funkciyaların saqlap qalǵan halda, qosımsha túrde zamanagóy informaciya texnologiyaların engiziw, elektron magliwmatlar bazaların qáliplestiriw hám paydalanıwshılarǵa operativ informaciya xizmetlerin kórsetiw imkaniyatın jarattı. Sonıń menen birge, kitapxanalarda elektron kataloglar, sanlı maǵlıwmatlar bazaları hám internet resurslarınan paydalanıw ámeliyatı keńeydi. Bul bolsa kitapxanalardı tek ǵana baspa ádebiyatlar saqlanatuǵın orın emes, al kóp funkciyalı sanlı málimleme orayına aylandırdı. Ǵárezsizlik dáwiriniń kitapxanashılıq sistemasındaǵı tiykarǵı transformaciyalıq ózgeshelikleri, milliy qádiriyatlardıń tikleniwi - tariyxıy miyras, ana til, milliy ádebiyat hám mádeniyatqa itibardıń kúsheyiwi, ruwxiy tárbiya koncepciyasınıń jańalanıwı - shaxsti erkin pikirleytuǵın, ruwxiy jetik hám erkin qarar qabil ete alatuǵın subyekt sipatında qáliplestiriwge baǵdarlanǵan jantasıw, sanlı málimleme ortalıǵına ótiw - elektron resurslar, onlayn kataloglar hám sanlı kitapxana sistemalarınıń engiziliwi, kitapqumarlıq mádeniyatın modernizaciyalaw - dástúriy kitapqumarlıq mádeniyatın sanlı platformalar menen úylestiriw hám jańa áwlad kitapqumarlıq modelin qáliplestiriwde kórinedi. Pedagogikalıq kózqarastan bul dáwirde kitapxanalar iskerligi jáne de individuallastırıldı. Yaǵnıy, oqıwshınıń qızıǵıwshılıqları, jas ózgeshelikleri hám málimleme talaplarına sáykes xızmetler sisteması qáliplestirildi. Kitapxanashı bolsa tek kitap beriwshi emes, al informaciya baǵdarlawshı sıpatında kózge taslana basladı.Nátiyjede zamanagóy kitapxanalar dástúriy aǵartıwshılıq wazıypalardı saqlaǵan halda, sanlı texnologiyalar menen integraciyalanǵan kóp funkciyalı pedagogikalıq hám málimleme oraylarına aylandı. Bul bolsa oqıwshılardıń ruwxıy rawajlanıwına tásir etiw imkaniyatların jáne de keńeytti.

Tallawlar sonı kórsetedi, kitapxanalar oqıwshılar ruwxıylıǵın qáliplestiriwde kóp funkciyalı pedagogikalıq institut sıpatında kórinedi.Olardıń tiykarǵı tásir mexanizmleri, kognitiv tásir - bilim hám informaciya bazasın keńeytiw, aksiologiyalıq tásir - qádiriyatlar sistemasın qáliplestiriw, emocional-estetikalıq tásir - kórkem ádebiyat arqalı sezimniń rawajlanıwı, sociallasıw tásiri - sóylesiw hám sociallıq belsendilikti rawajlandırıwdan ibarat. Sonday-aq, kitapxanashı shaxsınıń pedagogikalıq kompetenciyası da áhmiyetli faktor bolıp, ol oqıwshınıń kitapqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın qáliplestiriwshi mediator wazıypasın atqaradı.

JUWMAQ

Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sisteması tariyxıy rawajlanıw procesinde ápiwayı málimleme orayınan quramalı pedagogikalıq institut dárejesine kóterildi. Ol oqıwshılar ruwxıylıǵın qáliplestiriwde sistemalı, kóp funkciyalı hám úzliksiz tásir kórsetiwshi sociallıq-pedagogikalıq ortalıq sıpatında qáliplesken. Sol sebepli, zamanagóy basqıshta kitapxanalar jumısın sanlı texnologiyalar menen integraciyalaw, interaktiv bilimlendiriw metodların keńnen engiziw hám kitapqumarlıq mádeniyatın rawajlandırıw tiykarǵı ilimiy-ámeliy wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Usı izertlewdiń ilimiy jańalıǵı sonnan ibarat, Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sisteması birinshi márte tutas tariyxıy-pedagogikalıq sistema sıpatında talqılanıp, onıń ruwxıylıqtı qáliplestiriwdegi funkcional modeli ilimiy tiykarda ashıp berildi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası. "Málimleme-kitapxana jumısı haqqında"ǵı Nızam. ÓRQ-280-sanlı, 2011-jıl 13-aprel.

2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 13-sentyabrdegi "Kitap ónimlerin basıp shıǵarıw hám tarqatıw sistemasın rawajlandırıw, kitap oqıw hám kitapqumarlıq mádeniyatın arttırıw jáne úgit-násiyatlaw boyınsha kompleksli ilajlar baǵdarlaması haqqında"ǵı PQ-3271-sanlı qararı.

3. Berdiyev, A. Kutubxonashunoslik asoslari. - Tashkent: Fan, 2018. - 240 b. (96-154-betler).

4. Sharipova D. Қарақалпақстан китапханаларының жасларды руўхый тәрбиялаўдағы орны Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutí Nókis filialí «Ijtimoiy–gumanitar fanlar» kafedrasi «Axborotlashgan jamiyat va demokratik mamlakatni rivojlantirishda innovatsion g‘oyalarning ilmiy ahamiyati: gumanitar, huquqiy, iqtisodiy, madaniy ilm-fanlar» mavzusida Respublika miqyosidagi ilmiy-nazariy konferensiya Nukus shahri 2026 yil 29-30 aprel 624-bet.

5. Rajabov, N. Axborot-kutubxona faoliyatini tashkil etish. - Tashkent: "Tafakkur," 2020. - 228 b. (118-169-betler).

6. UNESCO. Public Library Manifesto 2022. Paris: UNESCO/IFLA, 2022.

UDK:02:028